

"אין מפלצות. יש רק בני אדם"

סדרת ספרי ג'נוסייד היא סדרה ייחודית מסוגה בעולם, המרכזת לראשונה תחת מטרייה אחת מקרי רצח עם ידועים, ומנתחת את המשותף לקורבנות, לרוצחים ולשותקים, את התגובות הבינלאומיות, ואת השלכות הפוליטיות והחברתיות של מקרי הג'נוסייד

בשעה שמונה ושלושים בבוקר ב-6 באפריל 1994 נורה טיל אל עבר מטוס שעשה את דרכו מבירת טנזניה, דאר-א-סלאם, אל בירת רואנדה, קיגאלי. המטוס הופל. כל נוסעיו – ובהם נשיא רואנדה, נשיא בורונדי השכנה, רמטכ"ל רואנדה ובכירים נוספים – נהרגו. 45 דקות בלבד לאחר מכן, בשעה 9:15, הוקם מחסום הדרכים הראשון של מיליצית האינטראהמווה. במאה הימים הבאים נרצחו ברחבי רואנדה כמיליון בני אדם, בני הטוטסי, בידי בני ההוטו. למרות האמצעים הפרימיטיביים שבהם השתמשו בני ההוטו, שכללו בעיקר מאצ'טות ונשק קל (תת-מקלע, רובים ורימונים), היה קצב ההשמדה של בני הטוטסי הגבוה ביותר הידוע לנו כיום. בלהט ההשמדה טבחו בני ההוטו גם בבני הוטו מתונים יותר, אלו שתמכו בפשרה עם בני הטוטסי. והעולם שתק.

העולם שתק, למרות אמנת האומות מאוחדות שנוסחה בשנת 1948, ובה התחייבה הבינלאומית למנוע את פשע הג'נוסייד, בין אם הוא מתרחש בימי שלום ובין אם הוא מתרחש בימי מלחמה. העולם שתק, על אף שמה שהתחולל ברואנדה ענה על הגדרה של ג'נוסייד, כפי שניסח אותה המשפטן היהודי-פולני ניצול השואה רפאל למקין: הכוונה להשמיד באופן חלקי או באופן מלא קבוצה אתנית, לאומית, גזעית או דתית. העולם שתק, חרף משלוחי הנשק הגדולים שהגיעו לאזור עוד לפני פרוץ המהומות והעידו על העומד להתרחש, למרות הדיווחים החד-משמעיים שהגיעו מהאזור באותם ימים עקובים מדם, למרות שמונה הצעות שעלו בפני מועצת הביטחון של האו"ם במהלך תקופה זו והתחננו להגדיר את המתחולל ברואנדה כג'נוסייד – הצעות שנדחו כולן. העולם שתק, אומר פרופסור יאיר אורון מהאוניברסיטה הפתוחה, פשוט כיוון שהיה לו נוח לשתוק. "איש לא רצה, כמובן, שהרצח יתחולל", הוא מבהיר. "העולם פשוט לא רצה מספיק שזה ייפסק, או שזה לא יקרה כלל".

המקרה העגום של רואנדה מתואר בהרחבה בספר השמיני בסדרת ספרי "ג'נוסייד" – סדרה של 12 ספרים בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה הדנה בהרחבה בתופעת הג'נוסייד, במקרים מוכרים שלה, ובהשלכות הסוציולוגיות והפוליטיות שלה. הספרים מלווים קורס בעל שם זהה, הנלמד באוניברסיטה הפתוחה בלבד וזוכה להצלחה רבה ולשפע של תגובות חיוביות מהסטודנטים. בין היתר עוסקת הסדרה בהשמדת האינדיאנים ברחבי יבשת אמריקה, בג'נוסייד התרבותי בטיבט, ברצח בני העם הארמני בידי הטורקים, ברצח הצוענים בידי הנאצים, ועוד. "כל מקרי הג'נוסייד הידועים לנו נבעו מתוך תפיסתם של בעלי הכוח, שהפתרון לבעיות או לסכסוכים, אמיתיים או מדומיינים, טמון בחיסול הקבוצה האחרת; וכולם נעשו לאחר פעולת הכנה מקיפה, אשר הקנתה להמונים את התפיסה כי הקבוצה שעומדים להשמידה היא קבוצה נחותה, שהכלל הנורמטיבי הראשוני – 'לא תרצח' – לא חל עליה", אומר אורון. "אנחנו שואלים – איך בני אדם יכולים לעשות את הדברים האלה? ואני טוען, שכל בן אדם, בנסיבות מסוימות, יכול לעשות את זה. הרציחות ברואנדה, למשל, היו רציחות עממיות: אנשים רצחו ברחובות שכנים, חברים. אחת הניצולות סיפרה, כי הסתתרה בארון במהלך הטבח, ושמעה שיחה בין בני זוג. האישה דרשה מבעלה לא ללכת למחסום, כי הוא רוצח שם אנשים. הבעל, בתגובה, ענה לה – אני לא רוצח אנשים, אני מציל את רואנדה. כלומר, לא רק שהרוצחים אינם רואים עצמם כרוצחים, הם גם מפתחים תחושת שליחות. דבר דומה קרה גם בשואה. אחרי השואה דובר רבות על 'המפלצת הנאצית'. אבל אין מפלצות. יש רק בני אדם".

כמובן, ובאופן בלתי-נמנע, עוסק אחד הספרים בסדרה בשואת יהודי אירופה. "השואה היא מקרה ג'נוסייד ספציפי, קיצוני מאוד, עם מאפיינים ייחודיים – תורת גזע מפותחת, הרצון להשמיד את כל היהודים באשר הם, טוטאליות ההשמדה, הרצח התעשייתי במחנות השמדה", אומר אורון. "אולם להוציא השואה, נושא הג'נוסייד לא נלמד בארץ, ולעניות דעתי מדובר בכישלון חינוכי ממדרגה ראשונה. לא ייתכן שבוגר מערכת החינוך, בן לעם שכמעט והושמד בעצמו, לא יידע דבר על השמדת הצוענים, על השמדת הארמנים. כל אדם באשר הוא אדם צריך להיאבק נגד ג'נוסייד. אולם לנו, כעם של ניצולי שואה, יש חובה מיוחדת למאבק הזה, גדולה יותר מהחובה של עמים אחרים. לצערי, בהרבה מקרים אנחנו לא נוהגים כך, ובמקרה הספציפי של הג'נוסייד הארמני אנחנו אפילו מסייעים לממשלת טורקיה במערך ההכחשה. בכך אנחנו לא פוגעים רק בארמנים, אלא גם במורשת השואה ובמשמעות של השואה, ובמידה לא מועטה אני אפילו אעז ואומר שאנחנו מחללים את זכרה. אין לנו זכות לעשות את זה".